

Sugretinus Mikalojaus Daukšos *Katekizmą* (1595) ir jo lenkišką originalą: onomatema *širdis* ir jos atitikmenys

JÜRATĖ PAJĖDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas, Lietuva

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1542-2866>

Santrauka. Straipsniu tęsiamas pirmosios lietuviškos katalikiškos knygos – Mikalojaus Daukšos *Katekizmo* (1595) – ir jos lenkiškojo originalo – Jakubo Ledesmos katekizmo – tekstų gretinimu pagrįstas tyrimas. Šįkart dėmesys sutelkiamas į *širdis* daugiareikšmiškumą, išryškėjantį iš šio žodžio fiksacijų Daukšos tekstuose (kaip papildomas šaltinis pasitelkiama ir Daukšos *Postilė* (1599)) sugretinimo su lenkiškais jų originalų atitikmenimis ir vartojimo kontekstais. Onomatemos *širdis* neatitikčių lenkiškam originalui skirtumai sietini ir su vertimo autoriaus kūrybine patirtimi, ir su pasirinkimą nulėmusiu šio žodžio bei jo junginių gimtojoje kalboje reikšmių lauku ir vartojimo tradicija. **Reikšminiai žodžiai:** Daukšos katekizmas, vertimas, neatitiktis originalui, *širdis*, nuodėmių išpažinimo formuluotė.

Porównanie *Katechizmu* Mikołaja Daukszy (1595) i jego polskiego oryginału: wyraz wieloznaczny *serce* i jego odpowiedniki

Streszczenie. Artykuł kontynuuje badania oparte na porównaniu tekstów pierwszej litewskiej książki katolickiej – *Katechizmu* Mikołaja Daukszy (DK, 1595) i jej polskiego oryginału – katechizmu Jakuba Ledesmy (LeK, ~1572). Niniejszy artykuł skupia się na wieloznaczności wyrazu *serce*, który ujawnia się przy zestawieniu jego zapisu w tekstach Daukszy (*Postilė* tego autora (DP, 1599) jest wykorzystywana jako dodatkowe źródło) z ich polskimi odpowiednikami oraz kontekstami użycia. Wyraz DK *širdis* jest odpowiednikiem LeK *serce*, *serdeczny*, *życie*, *myśl*, *vmysl*. Leksem DP *širdis* użyty jako odpowiednik leksemów i fraz użytych w tekście Jakuba Wujka: *serce*, *serdeczny*, *myśl*, *vmysl*, *męstwo*, *pamięć*, *sumnienie*, *stałość*, *trwałość*, *żalność*, *wdzięcznie*, *miec na pieczy*. Różnice w użyciu wyrazu wieloznacznego *serce* w porównaniu z polskim oryginałem wiążą się zarówno z twórczym doświadczeniem autora, jak i z polem znaczeniowym oraz tradycją użycia tego wyrazu i jego związków w języku ojczystym.

Słowa kluczowe: katechizm Daukszy, tłumaczenie, niezgodność z oryginałem, wieloznaczność wyrazu *serce*, formuła spowiedzi.

Comparison of Mikalojus Daukša's *Catechism* (1595) and Its Polish Original: Onomateme *širdis* and Its Equivalents

Summary. The article continues the research, which centers on the comparison of Mikalojus Daukša's *Catechism* (DK, 1595) and its Polish original – Jakub Ledesma's *Catechism* (LeK, ~1572). This time the article focuses on the polysemy of the word *širdis*, which becomes apparent in the comparison of the fixations of this word in Daukša's texts (Daukša's *Postilla* (DP, 1599) is referred to as an additional source) and their original Polish equivalents as well as the contexts of their usage. DK lexeme *širdis* corresponds to LeK *serce*, *serdeczny*, *żywot*, *myśl*, *vmysł*. DP lexeme *širdis* is selected as an equivalent to the lexemes and phrases with *serce*, *serdeczny*, *myśl*, *vmysł*, *męstwo*, *pamięć*, *sumnienie*, *stałość*, *trwałość*, *żalność*, *wdzięcznie*, *mieć na pieczy* in Jakub Wujek's text. The inconsistencies between the onomateme *širdis* and the Polish original are due to the translation author's creative experience as well as the range of meanings associated with this word and its phrases in the native language and the tradition of usage.

Keywords: Mikalojus Daukša's *Catechism*, translation, inconsistencies in translation, the polysemy of the word *širdis*, formula of the confession of sins.

Vždėgtá yra širdis žmôgaus / ir nê fupratama? kas ia gâli pazini? DK 113₃
Skryte iest serce ludzkie / á nie wybádáne / kto ie poznác može? LeK 79₂
Aß miegmi / o širdis mâno ūaucžia. DP 79₂₇
Ja fpie / á ferce moie cžuie. ³W 80₃₈

Įvadas

Mikalojaus Daukšos (~1527–1613) *Katekizmas* (toliau – DK), 1595 metais išleistas Vilniuje, yra laikomas pirmąja žinoma lietuviška Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje išspausdinta knyga (plg. Palionis 1995, 15; Temčinas 2013, 64–65, 68, 71, 77, 78) ir pirmąja išlikusia lietuviška katalikų knyga, atsiradusia dėl Katalikybės ir Reformacijos konfrontacijoje suvoktos būtinybės tikėjimo dalykus pateikti tautine kalba (plg. Lebedys 1963, 185). DK vadinami į vieną knygą sudėti du skirtingo pobūdžio kūriniai: *KATHECHISMAS ARBA MOKSLAS KIEKWIENAM KRIKSZCZIONI PRIWALVS* [...] *Ižgulditas iš Liežuwio Lankiŝko ing Lietuwiŝka per Kuniga Mikaloiu Daugŝa Kánonika Žemaičziu. Ižfpáuftas Wilniue Metuŝe vžgimimo Wieŝpaties 1595 ir Trumpas Budas Pafifákimo / arba ižpažinimo Nūdemiui* [...] *Yž lakiŝko ant Lietúwiŝko pėrgulditas. WILNIVI Mėtúffė M. D. XCV.* Lyginant lietuviš-

kus šio konvoliuto knygų tekstus su lenkiškuoju originalu (toliau – LeK)¹, kurį sudaro Jakubo Ledesmos katekizmo pateiktis *NAVKA CHRZESCIANSKA. Abo Kátechizmik dla dźiatek. Przez Jákuhá Ledezmá Theologá zebrańia P. Jeżufowego nápiśány / á teraz z Włofkiego ná Polfkie przelożony. W WKRAKOWIE*² ir nežinomo autoriaus kūriny *Krotki obyčżay fpowiedzi [...] z Włofkiego ná Polfkie przelożony*, nesunku pastebėti, kad DK esama daug lenkiškąjį originalo tekstą papildančių intarpų ir neatitikimų³ (plg. Sittig 1929; Lebedys 1963, 203–204; 207–208; Palionis 1995, 30; Michelini 2001, Pajėdienė 2008; 2018), nors to meto religinėje literatūroje tik kuo artimesni originalui vertimai buvo laikomi idealu ir norma (plg. Palionis 1967, 15; Ambrazas 2006, 14). Straipsniu siekiama remiantis DK ir LeK tekstų gretinamosios analizės rezultatais apibūdinti onomatemos *širdis* vartojimo pobūdį ir reikšmių pasiskirstymą DK. Žodžių reikšmių áprėptis tekste visada parodo vartojimo kontekstai, o leksemos *širdis* atveju juos sukonkretinti padeda ir atitikmenų lenkiškame originale įvairumas. Reikšmių apimties galimybių ir pastovumo nustatymui pasitelkiami šių leksemų Daukšos *Postilėje* (DP, 1599) ir lenkiškame jos originale – Jakubo Wujeko *Pofilla Catholicka Mnieyśza* (³W, 1590 arba ²W, 1582)⁴ – esančių atitikmenų sugretinimo ir kontekstų analizės rezultatai.

1 Lenkiškojo DK šaltinio išleidimo data hipotetiškai nurodomi 1572 arba 1573 m. arba kuri vėlesnė data (plg. Smetonienė 2016, 152). Vertimo į lenkų kalbą autorystė, Dariuszo Kuźminos teigimu, sietina su jėzuitų Jakubo Wujeko (1541–1597) ir Szymono Wysocki (1542–1622) vardais (žr. Kuźmina 2004, 88).

2 Ledesmos autorystei priskiriama tik pirmoji konvoliuto knygelė, o *Krotki obyčżay śpowiedzi* buvo versta iš kitų šaltinių (žr. Michelini 1999, 260; 2001, 228). Itališko Ledesmos katekizmo *DOTTRINA CHRISTIANA* (1576) teksto perrašą žr. Michelini 2001, 230–250.

3 Lietuviško teksto neatitikimų lenkiškam originalui pirmojoje konvoliuto dalyje daugiau nei antrojoje; pastaroji gali būti apibūdinta kaip vertimas, kuriame vertėjas beveik neprideda papildomo teksto (plg. Michelini 2001, 230), bet koncentruojasi į verčiamo teksto poetiškumą (daugiau žr. Pajėdienė 2018); abiejų DK dalių kalbai būdinga gausi leksinių sinonimų vartoseną (plg. Kruopas 1960; Temčinas 2013, 75; 76, Pajėdienė 2018). Čia aptariamų žodžio *širdis* fiksaciją, išverstą iš LeK, parinkty aptinkamos abiejose konvoliuto dalyse ir labiau sietinos su konkrečių teksto atkarpų turiniu, t. y. lenkiško atitikmens modeliais, nei su bendru konvoliutą sudarančių knygelių pobūdžiu.

4 Apie Daukšos *Postilę* ir jos šaltinius žr. Ambrazas (1962, 34t), Lebedys (1963, 225tt), Palionis (2000, 17–18).

DK *širdis* ir jos lenkiškieji atitikmenys

Nuosekliai pasikartojantys vertimo neatitikimai originalui leidžia atskleisti daugiareikšmių žodžių istorijos uždangą. Sisteminis kurios nors konkrečios leksemos fiksacijų senuosiuose raštijos paminkluose sugretinimas su jos atitikmenimis vertimo šaltinyje įgalina pamatyti skirtingas žodžio reikšmių apimtis ir jų formavimosi etapus. Tokia iliustracija gali būti dabartinėje lietuvių kalboje įprastos sąvokos *mintis* (le. *myśl*) nebuvimo nei DK, nei DP faktas ir vien DK randami keleriopi LeK žodžio *myśl* atitikmenys – *dūma*, (*pa*)*dūmojimas*, *noras*, *širdis*, plg.:

- (1) *idant' teip widurñę βir diés m̃ano / ñe butú kità dum á / nei nôras* DK 166₁₄
aby tak wnatrz w sercu moim nie byłá insza myśl ani ch{e}ć LeK 126₃
- (2) *tú m̃etú ñobažnumas po io ñô rui búwo* DK 123₁₃, *ná ten cžás bylo nabožeñst-*
wo wedle myśli iego LeK 87₂₂
- (3) *t̃eĩbwart̃oi ka nufsid̃eio d̃umoiimu / kálba / ir d̃arbu* DK 130₁₅, *niechayže*
vwaža / co zgrzeszył myśla / mowa / y vcžynkiem LeK 94₂
- (4) *pažėis̃ drifau pad̃umoiimu / žodžiu / d̃arbu / ir kitais̃ túlais̃ b̃udais̃* DK
135₁₋₂, *obrążic̃ śmiał pomyśleniem / mowa / vcžynkiem / y inszymi rozmái-*
tymi sposobámi LeK 97₁₁₋₁₂
- (5) *Ižg̃ [...] ñudemiũ / ir pražeg̃imu manú / kuriūs̃ aβ papildž̃eu / teip̃ βir di-*
m̃i / teip̃ žodžiu / kaip̃ weł' ir d̃arbu / d̃umies̃ [...] káltas DK 131₁₇, 3 [...] *grzechow y występkow moich / ktorem ia popelnil / ták myśla / ták mowa /*
iáko tež y vcžynkiem: dáie sie [...] winien LeK 95₂

Iš aukščiau pateiktų citatų taip pat matyti DK *širdies* leksemoms priskiriamas platus semantinis laukas⁵, apimantis įvairias emocines ir mąstymo (žr. (1) ir (5) sakinius) funkcijas. Semantinio lauko platumą patvirtina ir DK *širdies* leksemų (DK jų esama 42) atitikmenų lenkiškame originale įvairumas: *serce*, *serdeczny*, *żywoť*, *myśl*, *umysł*, *skrucza*, *statecny* (žr. 1 lentelę ir 1 diagramą). DP užfiksuotų leksemos *širdis* fiksacijų (DP jų esama 602) atitikmenų lenkiškame Jakubo Wujeko tekste spektras dar platesnis, – be visų jau minėtųjų (išskyrus *żywoť*) yra dar keli atitikmenys: *męstwo*; [*mieć*] *na pieczy*, *pamięć*, *stałość*, *sumnienie*, *trwałość*, *żalość*, *wdziecznie*.

⁵ *Širdies* semantiką aptariančiuose Zitos Šimėnaitės darbuose (Šimėnaitė 1995; 1997; 2003) *širdis* apibūdinama kaip „daugiareikšmis didelio semantinio aktyvumo žodis, vartojamas įvairiuose, dažnai neįprastuose kontekstuose“ (Šimėnaitė, 2003, 225).

Įprasčiausias Daukšos tekstų *širdies* atitikmuo lenkiškuose originaluose, aišku, yra nominatyvinis ar atributinis leksemos *SERCE*⁶ variantas: *širdies* atitikimai su LeK *serce* DK sudaro ~64%, o atitikimai su *serdeczny* – ~7% visų šio žodžio pavartojimo šaltinyje atvejų; DP *širdies* atitikimai su *serce* sudaro ~94%, su *serdeczny* – ~2% visų atvejų (žr. 1 lentelę). Pakeitus žiūrėjimo perspektyvą – paieškai atskaitos tašku pasirinkus LeK *serce*⁷ ir *serdeczny*⁸ formas – jų atitikimas DK žodžiui *širdis* yra absoliutus (žr. 2 lentelę). Širdis kaip *serce* atitikmuo kartojta lenkiško originalo reikšmės, kurios taip pat gali apimti ir žodžių *mysł* ‚mintis‘ bei *umysł* ‚ketinimas‘ semas. DK užfiksuotais *širdies* ‚serce‘ junginiais dažniausiai pabrėžiamas atributinis priklausymo santykis – aptariama *żmogaus* (*mano/mana*) arba (*Dievo*) *Sūnaus širdis* (plg.: *birdis* *żmōgaus* DK 113₃ *serce ludzkie* LeK 79₂; *iż βir diés fawós* 124_{19,5} *sercá swoiego* LeK 89₂; *birdis maná* DK 155₂₁ *serce moie* LeK 116₁₅; *dwašia ir bírdi funáus* DK 167₁₅ *duchá y serce synowskie* LeK 126₂₂). Šie junginiai dažnai perteikia bendrus krikščioniškosios tradicijos frazeologizmus (DP jų esama daugiau⁹)

6 DK užfiksuoti *širdies* vediniai (*mielaširdystė* (9x), *mielaširdumas/ meilaširdumas* (8x), *mielaširdingas, -a* (3x), *mielaširdingai* (1x), *nuoširdžiai* (1x)) nuosekliai susiję su LeK *milosierdzie, miłosierny, -ie* žodžių formomis. Tik vienas vertimo atvejis kiek įdomesnis – tai LeK *miłosiernie* atitikmuo *mielaširdingoji*, papildytas daiktavardžiu *malonė*, plg.: *darik fu manimí / mielaširdingoí malonei* / DK 161₅ *spráwuy ze mna miłosiernie* / LeK 121₁₄.

7 LeK *serce* (29x) DK verčiama kaip *širdis* visais atvejais, išskyrus 2, susijusius su verčiamo teksto atkarpos praleidimu (DK 122₂ atvejį galėjo lemti nuostata dėl platesnės *dūšia* reikšmės, teologiniu požiūriu apimančios ir *širdį*), plg.: *iog nē milēi{e} Wiešpaties Díewo fáwo / iż wiffós dūβios fawós* DK 122₂ *Jš nie miłował Pána Bogá swego ze wszytkiego sercá / y ze wszytkiey dusze* LeK 86₁₃; *uż [...] priéšpaudas / ir wargús [...] kaip’ yra karéi / Herešios / ir kita: nei iu Wiešpati pilnai padawinēio* DK 129₁₁ *Zá včiski á doległóści [...] iáko sa woy-ny / Herezye / y inne: iż ich z sercá nie żáłował / áni ich Pánu Bogu pilnie poruczał* LeK 92₂₁.

8 LeK *serdeczny* (4x) DK išverstas posesyvinio kilmininku (3x) ir prieveiksmiu *nuoširdžiai*, plg.: *éft didziu pētraukimu birdes* DK 127₁₄ *sa ná wielkiey przeszkođzie serdecznemu* LeK 91₆; *gráuduma birdés* DK 139₁₀ *skruche serdeczna* LeK 101₁₄; *nūbirdžei dékawoiu* DK 187₁ *serdecznie džiēkuie* LeK; *biłau [...] málđas [...] byrdiés* DK 69₁₀ *odpráwuie [...] nabožeństwá [...] serdeczne* LeK 42₁₈ (dar žr. (12) pavyzdį).-

9 Plg.: *birdis atwertá* DP 178₁₁ *ferce otworzone*^{3W 186₃₉}; *žodžio Díewo tikra birdžia ir pákufna klaufií / ikwepima Díewo tikra birdžia priimđinet’* DP 513₂₃ *flowá Bożego prawym fercem á poštuβnym fluchać / nadchnienie Boskie wdziēcźnie przymować*^{3W 558_{52,53}}.

*iš visos širdies*¹⁰ (plg.: *tarnáudami iam' iz wiffós bírdés* DK 76₁₃ *služac mu ze wszytkiego sercá* LeK 48₂) ar *širdin įsigerti*¹¹ (plg.: (*ape krikłbczióniβka mokłta [...] giérai βirdin įsigiere ir įsiβaknia* DK 8₁₃₋₁₄ (*o náuce chrześcójániskiey [...] dobrze w serce wpoi y roskrzewi* LeK 7₁₃₋₁₄)).

Pereinant prie kitokių nei *serce* DK *širdies* leksemos atitikmenų LeK apatarimo, pirmiausia minėtinas su specifiniu Ledesmos katekizmo kontekstu susijęs *širdies* leksemos pasirinkimas vietoj lenkiškame šaltinyje užfiksuoto *żywot* „kūno vidurys, centras“¹². Žegnojimosi sekos ir reikšmių aiškinime LeK prielinksninė konstrukcija *na żywoćie* DK verčiama junginiu *ant širdies* (šios reikšmės atitiktis aptinkama tik DK, žr. 1 lentelę), plg.:

- (6) *βíta žíme dáro [...] Padeiés tris pirbtús deβinés rakos: Pirm ant káktos tadág ant βirdés / pařkui ant káiro pęczio / núğ káiro pęczio ant dęβino / taridamas: Wardan Díewo téwo / ir Sunáus ir Dwáfios βwetos. Amen. DK 16₇ to známie czynia [...] Polożywyszy trzy pálce práwey reki: Pierwey na częle / wiec ná żywoćie / á potym z lewego rámienią ná práwe / mowiac: W imie Oyca / y syná / y ducha świetego / Amen. LeK 11₁₈₋₁₉*
- (7) *Minédamas [...] fínu ant βirdes / nes gęma ir eií amžinái núğ Téwo. DK 17₄ Wspominaiac [...] syná ná żywoćie / ábowiem sie rodži y pochodži wiecznie od Oycá LeK 12₁₁₋₁₂*

Abiejuose Daukšos rengtuose kūriniuose – ir DK, ir DP – yra po keletą leksemos *širdis*, atitinkančios lenkiško originalo *MYŚL* „mintis“ ir *UMYSŁ* „ketinimas“ leksemas, fiksacijų. Kai kuriais atvejais DK leksemų *širdis* „serce“ ir *širdis* „myśl“ vartojimo kontekstai persipina, – taip išryškėja lietuviškos katalikiško daugiasluoksnio kaltės išpažinimo formuluotės *nusidėjau mintimis, žodžiais, darbais ir apsilėidimais* kūrimosi XVI a. pabaigoje pastangos

¹⁰ Apie reikšmę „nuoširdžiai“ turinčius frazeologizmus *iš visos širdies, atvira / atverta / tikra širdimi* žr. Šimėnaitė 2003, 244–245. Junginys *mylėti iš visos širdies* įprastas Jono Bretkūno *Postilėje* (BP, 1590), pvz.: *Milek [...] ifch wiffos fchirdies* BP II 374₈; *ifch wiffos fchirdies [...] milit* BP II 313₂₄₋₂₆; *ifch wiffos fawa fchirdies / duřches ir dumos mileti* BP II 447₂₄–448₂

¹¹ *Apie į širdį dėtis / imtis* „įsiminti“ žr. Šimėnaitė (2003, 246).

¹² Apie bendraslaviško *żyvot* senąją „gyvatos“ reikšmę (kuria dažniausiai šis daiktavardis vartojamas ir DK – žr. 2 lentelę), ir inovatyviausias – su kūno įvardijimu – susijusias reikšmes žr. Ušinskienė 2013, 54–56. Apie partonimo *širdis* diferencinę semą „centras“ žr. Šimėnaitė (1997, 63; 64); apie *širdies* reikšmę „krūtinės vieta, po kuria yra širdis“ (ten pat, 72).

(DK knygelėse nuodėmių išpažinimo tema ne kartą aktualizuojama¹³, tad šio išpažinimo variantų DK ypač gausu). Plg. (3)–(5) ir (8)–(10) pavyzdžiuose pateiktus šio išpažinimo atitikmenis DK, išreikštus įvairiomis žodžių formomis – (*pa*)*dūm*ojimu (=myšla / pomysłeniem) / širdimi (=sercem / myšla) / širdyse (=na sercu) / širdį (=myšli, kalba/ žodžiu/ žodžiais/ žodžiuose / žodžius, darbu/ darbais/ darbuose/ darbus:

- (8) *Wię̃bpatis Dîewas nôri / idáut mės iam' tárnáutumbimė / ii láupfintumbimė / pirma bêirdimi / tadağ žôdžęis / pafkui tô darbáis. DK 76₄ Jž Pan Bog chce ábysmy mu służyli / naprzod sercem / więc mowa / potym ucżynki. LeK 47₁₆*
- (9) *Sėrgėdamies / aplakdami / ir wegdamí wiffókiu biėuribiu / nėwíéžliwumú / nė tiekái darbúfsė / ba' ir žôdžiúffė / ir bêirdiė. DK 85₁ Tymże obyczaiem / strzegac się wszelakiey nieuczciwości / nie tylko w ucżynkach / ale y w mowie / y na sercu. LeK 54₁₀*
- (10) *pałank bêirdi / žodžius / ir dárbus DK 181₁₇ rácz skłonić myśli me / mowy y ucżynki LeK 137₁₅*

Atkreiptinas dėmesys, kad (5) ir (10) pavyzdžiuose pateikto DK teksto atkarpose leksema *širdis* (plg. *širdimi* 131₁₇; *širdį* 181₁₇) buvo pasirinkta kaip LeK esančio žodžio *myšl* formų atitikmuo (kaip matyti iš jau cituotų (8), (9) pavyzdžių LeK ši formulotė taip pat dar sudaroma ir su leksema *serce*). Nuodėmių išpažinimo formulotė su *širdies* leksema randama ir viename iš Daukšos autorystei priskirtinų (t. y. atitikmens lenkiškame originale neturinčių) DK teksto intarpų – papildymų, plg.:

- (11) *Aβ grîeβas išpažiftu Wieβpatí Dîewui wiffogâlincžėm' / ir βweczėufei Mėrgai Maríei / wiśíemus βwetíemus / ir tau TĒwė dwafíβkas / manu wiffú núdeimiú / ioğ aβ / prieβ prifakima Dîewo máno / nufsidėiėu / bêirdimi / žodžiú / ir darbáis / kuriú dafsilaidžėu núğ pafkutinio išpažinimo / ik βėm mėti DK 119_{12-13 (5-16)} JA grzeszny spowíadam się Pánu Bogu wszęchmogacemu / Pánnie czystey Maryey / wszytkim śwíetym / y tobie oycže duchowny / moich wszytkich grzechow / ktorychem się dopuścił od pośledniey spowiedži / aż do tey godžiny. LeK 84₅₋₁₂*

¹³ Turinio požiūriu konvoliutą sudaro katalikiškos katechezės pradmenų, nuodėmių išpažinimo svarbos ir atlikimo būdų bei maldų tekstai.

Leksemos *širdis*, *myśl* vartojimo DK kontekstai dažniausiai susiję su kalbėjimo ir mąstymo opozicija, atskleidžiama kontekstiniais antonimais: (*nuodėmes*) *papildyti {širdimi <-> balsu}*; *liaupsinti / byloti {širdimi <-> balsu / žodžiu / žodžiais}*; *maldas {nasrų <-> širdies}* (plg. (5), (10) ir (12) pavyzdžius) arba su minties judėjimu vertikale (žr. (13) pavyzdį):

- (12) *bilau wel kitás fawás maldas / teip' n afrú / kaip' býr diés / teip' býr di-mi / kaip' ir bałfú*. DK 69_{10,11} *odpráwuie y insze moie nabożeństwą / ták vstne iáko y serdecznie / ták myśla iáko y gło sem cżynione*. LeK 42₁₈
- (13) *Paffikėla býr diś mífu Wieβpatieř Diewóř* DK 49₁₁ *Podnoši sie myśł ku Pánu Bogu* LeK 31₁

Kai kurie *širdis*, *myśl* vartojimo DP kontekstai yra beveik identiškai esančiams DK (žr. (13) ir (14) sakinius) arba panašūs – Wujeko tekste prašumu, drąsa, kantrumu laikomą sugebėjimą suvaldyti, nuraminti mintis Daukša buvo linkęs apibūdinti kaip *širdies* suvaldymą, nuraminimą, drąsą, apvilkimą šarvais (žr. (15)–(19) sakinius), plg.:

- (14) *anfái býr diés pakelimas Diewóř* DP 81₂₆ *ono myśli ku Bogu podniesienie* 3W 82₃₉
- (15) *gerėfnis yrá wíras kántrus [...] kurís Wieβpatáúie aní býr dės fawós / tai yr' / kursái patís fawé nuwaldži gal* DP 130₄₂ *lepby iest maž ćierpliwy [...] ktory pánuie myśli swey / to iest/ ktory fie fam pohámowác može* 3W 138₂
- (16) *nuraminkimes nųg wiffókio pertraukimo / teip' býr diés kaip' ir kuno* DP 492₅₃ *vfpokoymy fie od wšelkiego roftargnienia / ták myśli / iáko y ćiála'* 3W 526_{13f}
- (17) *žmóguie widutinis pakáius / tai yra nuramínimas ir dráfumas býr diés* DP 238(138)₅₁ *w cżłowiecze wnetrżny pokoy / to iest vfpokoienie y befpeczność myśli* 3W 28
- (18) *kas tuř býr di [...] nuraminta tafsái tuř pakáiu fu wířsáis* DP 239₉ *bo kto ma myśł [...] spokoyna / ten ma pokoy ze wšytkimi* 3W 247₄₉
- (19) *Teifinikas káip Lútas dráfus / bus be baimes ir ižgáfcio. Tokfáig búwo Pránařas Dówidas kurfai tokios býr des býr wu ápwíktas biłdio*. DP 79₃₇ *Spráwiedliwy iáko Lew śmiály / bedzie bez boiáźni y bez řtrachu. Tákie byl Prorok Dawid / ktory ta myśla vžbroiony / mowil:* 3W 80₄₉

DK leksemos *širdis* kaip LeK **umysł** atitikmens vartojimo atvejų kontekstai siejasi su palaiminimo (žr. (20) pavyzdį) arba su nuopolio ar nepakankamo dorybingumo suvokimu, atsirandančiu dėl tikėjimo, vilties ar

meilės stokos¹⁴. Pastarojo konteksto plėtiniuose aptinkamos dvi DK leksemos *širdis* fiksacijos (žr. (21)–(22) pavyzdžius), plg.:

- (20) *O láimi lábai tai yrá βirdîs / ir paláimínta duβiá* DK 157₁₁ *O ṣzc̣ẓ̇ẹśliwy vmysł / y ḅlogosláwiona duszá* LeK 118₁
- (21) *Iż p̄aduxio / īei w̄argũf̄e / fietwartũfe [apmauduofe] [...] negeide pagálbos nũg Wieβpatés Díewo [...] arba īei nupũle fu βirdimí / ir prabingufei ape tatái apmaudáwo [fieloiôs.]* DK 122₂₀₋₂₁ *Ź nádz̄ieie: Jesli w pracách frafunkach / [...] nie żadał wspomoz̄enia od Páná Bogá [...] : ábo iesli upadał Ź vmysłem / y Źbytnie sie o to frásował* LeK 87₉
- (22) *Iż paŹinies βirdęs fawós / iog iós n̄ē βęgeio: w̄eikaliŹsé [darbuofe 123_{3m}] / kurie v̄Źgn̄l̄eio laupf̄eŹp Díewo /* DK 123₃ *Ź snáŹności vmysłu swego / iŹ iey nie przestrzegal w spráwách / ktore naleŹály ku s̄lũŹbie Pániskiey* LeK 87₁₃

DP *širdies* kaip lenkiško šaltinio ‚umysł‘ vartojimo atvejai taip pat susiję su priešingų atributų parinktimis – *pikta širdis*¹⁵ ir *dvasiška širdis*¹⁶ – bei dorvingus ketinimus pabrėžiančiais teiginiais¹⁷.

Ir DK, ir DP esama atvejų, kai *širdies* leksemą Daukša pasirinko kaip atitikmenį žodžiams *SKRUCHA, STATECNY* (žr. 1 diagramą). Su lenkiškų originalų leksemos *skrucha* pavartojimu susijusiuose gailėjimosi (*graudumo*) dėl nuodėmių kontekstuose Daukša buvo linkęs pasirinkti junginius su *širdies* leksema (*graudumas širdies, graudžia širdimi*) nepriklausomai nuo šaltinio siūlomo atitikmens, galinčio būti su *serce / serdeczny* nuorodomis (žr. (23)–(25) pavyzdžius) ar be jų (žr. (27)–(28) pavyzdžius), plg.:

14 Plg. tai apibūdinčią citatą: *Wifsíemus múmus dęra turéi WieβpatieŹp Díewóp tris Gamtás. Tik̄eiima / P̄adukfi / ir M̄ęiła. IŹḡ kiekwienós tad̄ īpacŹēi ḡáli d̄utiś k̄áltas tũ budú.* DK 121₁₆₋₂₁ *Jestesmy wszyscy powinni mieć ku Pánu Bogu te trŹy Cnoty: Wiáre / Nádz̄ieie / y Miłóść. Ź káŹdey tedy Ź osobná moŹe sie dáć winien tym obyc̄Źáiem.* LeK 86₆₋₁₀

15 Plg.: *nei iŹḡ piktós βirdés dáre* DP 414₃₆ *áni Źe Źłego vmyŹtu nie c̄zynil* ³W 429₄; *átŹwilgis ant̄ kitá kúrís nórint̄ ne butú piktá βirdžia* DP 414₄₅ *ktore choćiaby fię nie d̄ziało Źłym vmysłem* ³W 429₁₃

16 Plg.: *tatái yr̄ Dwáfiβka βyrdŹe ir gęrú nóru* DP 429₅₀ *to ieft duchownym vmysłem* ³W 445₁₃

17 Plg.: [...] *kur̄iui ne tiek̄tái ant̄ kũno / bęŹ ir ant̄ duβiós / ir ant̄ βirdés / merga b̄utú.* DP 439₂₃ *coby nie tylko na cíele / ále y na duβy / y ná vmysle Pánna bylá* ³W 455₁₄ *tę paŹt̄iprin βirdi v̄Źláikimo Mergiβkós c̄Źiftátos* DP 439₃₅ *niech otwierdŹi vmysł Źáchowánia Pánienskiey c̄Źyftości* ³W 455₂₅

- (23) *tòbulumę ifsipažinimo m̃ano / ir gr̃audumę βirdés manòs* DK 147₁₁ *w zupełności spowiedzi moiej y skrusze sercá mego* LeK 108₁₆₋₁₇
- (24) *téikiš mañ dūi gr̃auduma βirdés* DK 139₁₀ *rácž mi dác skrucę serdecžna* LeK 101₁₄
- (25) *nė pritėkimús manús / [...] ižtiffai / ir graudžę βirdimí ižfakícžia* DK 141₁₃ *niedostátki moie [...] zupełnie y skruszonym sercem wypowiedżiec* LeK 103₁₂
- (26) *kaip' dídís gr̃audumas ir gailėiimas ios βirdiés bú* DP 478₄₇ *- iáko wielka iey fkruchá y žalóšć fercá bylá* ³W 512₂₅
- (27) *turet' gr̃auduma / ir fopuli βirdęs vž iėš* DK 97₁₃ *mieć skrucę y žalóšć žá nie* LeK 65₁₇
- (28) *reiktų pirm' malònes Diėwo gáui pėr gailėiima / per graudúma βirdiės / per ižfákima nūdemiū* DP 134₃₁ *potrzebá pierwey láfki Božey doftác przęz pokute / przęz fkrucę / przęz spowiedž* ³W 141₂₁

Ir DK, ir DP asmens pusiausvyrą ir ištvėringumą pabrėžiančiuose kontekstuose randamas frazeologizmas *stiprios širdies*, atitinkantis lenkiško teksto **stateczny** „susitvardantis, ramus, išmintingas“¹⁸, plg.:

- (29) *kaip' βwáku ir ftipriós βirdes milúie / ir glápsto iauniki* DK 157₂₀ *Jáko nadobnego y státęžnego oblápia oblubiėncá* LeK 118₁₁₋₁₂
- (30) *Anóii teip bú ftipriós βirdés / ir twirtá maldoie.* DP 115(116)₁₄ *Oná ták bylá ftateczna i trwala w modlitwie* ³W 116₂₆

Dar norėtųsi paminėti tik DP randamus *širdies* kaip *pamiec* ir *sumnie* atitikmenis. Jie lietuviškame tekste išversti frazeologizmais *turėti širdyje* „mieč na pamieci“ (t. y. „atsiminti“¹⁹) ir *gražia širdimi* „czystym sumnieniem“ (dabartiniu supratimu – *švaria sąžine*²⁰), plg.:

- (31) *wiffadós anús žodžiús túrėtumbim βirdiė DP 177₂₇ žáwše one flowá ná pámieci mieli* ³W 186₇
- (32) *fu gražia βirdimi prieifi* DP 35₂₁ *čżyftym fumnieniem przyftąpiš* ³W 34₅₀

18 Plg. Borys (2010, 576).

19 Plg. žemaičių turimą frazeologizmą *stovėti ant širdies* „atsiminti“: *stiou on šėrdė iėi grībā*, negaliu atsiminti grybų pavadinimo“ (Vanagienė 2015, 285).

20 Plg. žemaičių *sąžinė*s ir *širdies* sutapatinimo tam tikruose kontekstuose (*sąžinė* arba širdis jos savininkui neleidžia kažko daryti) atvejį: *mōn sážėnės neprilėd^a túokū dārbū dēprt^e / mōn šėrdės neprilėd* (Vanagienė 2014, 381).

1 lentelė. Kiekybinė ir santykinė DK ir DP leksemos širdis atitikmenų lenkiškuose originaluose suvestinė

Atitinkamo lenkiškame originalo	serce	mysł	serdeczny	umysł	żywoł	skrucha	slatecny	męstwo	miec na plecty	pamięć	stadość	sumienie	trwadość	wdzięcznie	złodość	nera atitiktmenys	Iš viso
DK širdis*	27	4	3	3	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	42
	~64,3%	~9,5%	~7,1%	~7,1%	~4,8%	~2,4%	~2,4%	-	-	-	-	-	-	-	-	~2,4%	100%
DP širdis**	563	6	13	10	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1***	1	-	602
	93,5%	~1%	~2,2%	~1,7%	-	~0,2%	~0,2%	-	-	-	-	-	-	-	0,2%	-	100%

* Vidos Jakštienės ir Jono Palionio parengtoje *Žodžių formų rodyklėje* taip pat pateikiamos 42 širdies nuorodos (žr. Jakštienė, Palionis 1995, 727).

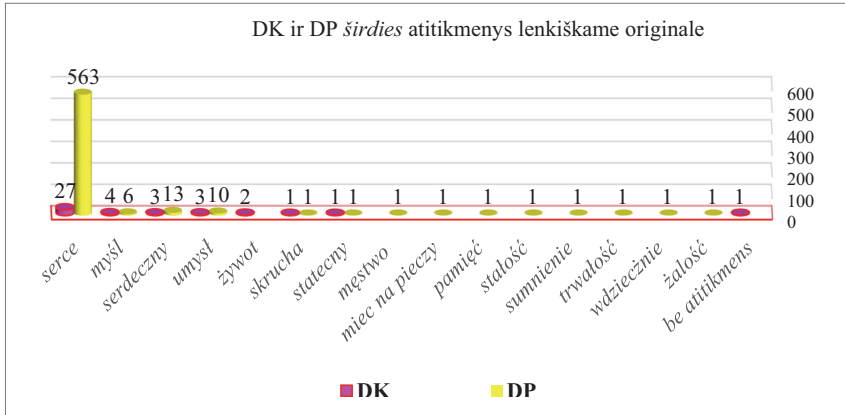
** Czesławo Kudzinowskio DP žodžių indekse nurodyta kiek mažiau širdies fiksacijų. Lenkiško šaltinio atitiktikmenimis nurodyti 5 žodžiai: *serce; myśli; serdeczny; umysł; pamięć* (plg. Kudzinowski 1977 II 282-284).

*** Žr. 9 išnašoje pateiktą citatą su *wdzięcznie*.

2 lentelė. Kiekybinė LeK leksemų, DK turinčių širdis bei kitus atitikmenis, suvestinė

Leksema LeK → Atitinkamo DK ↓	serce	mysl. (po)(roz)	serdeczny	umysł	życi	skruca y žalošč	staczn	{nėra teksto}
	29	9	4	5	34	4	5	-
širdis	27	4	3	3	2*	1**	1***	1
(pa)dūmojimas	-	4	-	-	-	-	-	-
noras	-	1	-	-	-	-	-	-
ketinimas	-	-	-	2	-	-	-	-
gyva	-	-	-	-	23	-	-	-
įsčios	-	-	-	-	8	-	-	-
graudumas ir galėjimas	-	-	-	-	-	3	-	-
stiprus, -iai, tobulai	-	-	-	-	-	-	4	-
nuoširdžiai	-	-	1	-	-	-	-	-
DK nėra išverstos pastraipos	2	-	-	-	1	-	-	-

- * DK išversta fraze *ant širdies*, plg.: *ant širdės* 16₇, *ná žywoćie* 11_{18,19}; *ant širdes* 17₄, *ná žywoćie* 12_{11,12}
- ** DK išversta fraze *graudumas ir sopulys širdies*, plg.: *grāduma / ir fopuli širdės* 97₁₃; *skruche y žalošč* 65₁₇
- *** DK išversta fraze *stiprios širdies*, plg.: *Ńiprios širdes* [...] *iauniki* DK 157₂₀, *staccznego* [...] *oblubienicá* 118_{11,12}

1 diagrama. DK ir DP žodžio širdis atitikmenys lenkiškuose originaluose

Širdies „sąžinės“, kuri DP ir DK dažniausiai įvardijama kaip *siela*, reikšmę patvirtina ir DK aptinkamas sinonimiškas frazeologizmas *nejżagta širdis*, plg.:

- (33) *Paláminti ně iżagtós ðirdies* DK 105₁ *Błogosławieni czystego serca* LeK 72₆

DP *širdis* atkartojant Wujeko siulomą teksto variantą dvejopai susiejama su žodžio *siela* reikšmėmis, nurodančiomis paralelinį / sinoniminį (su pasirenkamuju jungtuku *arba*) ar viena kitos reikšmes papildantį ar atskiriantį (su skiriamuoju jungtuku *ir*) santykį, plg.:

- (34) *ięi ðirdís arba fiéla múfu ne ráiþo* DP 223(222)₂₀ *iepli ferce ábo fumnienie náþe nie fkárþy ná nas* ³W 231₄₂
- (35) *yra futęptá ðirdis iu ir fiéla* DP 110₃₁ *iest zmázáne ferce ich y sumnienie* ³W 111₄₀
- (36) *kaiþ graþei laikëi ðirdi ir fiéla fáwa* DP 307₂₉ *iákoþ czysfte záchował ferce y fumnienie swoie* ³W 316₃₅
- (37) *teip' fmárku fópuli ðirdés / ir teip' fúku krintima fiélos* DP 165₈ *ták frogi bol ferdeczny / y ták cieþkie gryþenie fumnienia* ³W 171₉
- (38) *maþgódami / ðirdis ir fiélas múfu:* DP 235₁₅ *oczýsćiáiac fercá y fumnienia náþe* ³W 243₅₁
- (39) *kaiþ graþei laikëi ðirdi ir fiéla fáwa?* DP 307₂₉ *iákoþ czýfte zachował ferce fumnienie swoie* ³W 316₃₆

Šių leksemų Daukšos tekstuose ir jų atitikmenų lenkiškuose originaluose fiksacijų visumos analizė leistų pamatyti ne tik *širdies*, bet ir kitų dvasinės terminijos sąvokų (pavyzdžiui, *dūšia* ir *siela*²¹) formavimąsi ir jų reikšmių talpas²², bet tai jau kitų publikacijų tema.

Apibendrinimas

Mikalojaus Daukšos vertimuose aptinkama žodžio *širdis* atitikmenų lenkiškuose originaluose įvairovė rodo platų šios onomatemos semantinį lauką. Daukšos *Katekizme* randami 42, o *Postilėje* – 602 daiktavardžio *širdis* pavartojimo atvejai. Didžioji dalis šio žodžio atitikmenų yra bendra abiejų šaltinių lenkiškiems originalams. Daukšos *Katekizmo* ir *Postilės* tekstuose *širdis* atsirado verčiant ne vien lenkiškų originalų *serce*, *serdeczny*, bet ir *myśl*, *umysł*, *skrucha*, *statecny* (žr. 1 lentelę). Tik DK esama *širdies* atitikčių (2x) LeK leksemai *żywot*: žegnojimosi sekos ir reikšmių aiškinime LeK prielinksninė konstrukcija *na żywoćie* DK verčiama junginiu *ant širdies*. Vien tik DP aptinkamos žodžio *širdis* ir jo junginių fiksacijos, atitinkančios ar papildančios Jakubo Wujeko teksto žodžius *męstwo*, *pamięć*, *sumnienie*, *stałość*, *trwałość*, *żalość*, *wdzięcznie*, *miec na pieczy*.

Pakeitus žiūrėjimo perspektyvą – paieškos tašku pasirinkus DK *širdies* fiksacijų lenkiškuosius atitikmenis LeK – žodžius *serce*, *serdeczny*, *myśl*, *umysł*, *skrucha*, *statecny*, *żywot* – matyti, kad *serce* ir *serdeczny* formų atitikimas DK žodžiui *širdis* yra absoliutus (žr. 2 lentelę). LeK *myśl* DK lygiaverčiu dažnumu verčiama ir kaip *širdis* (4x), ir kaip *(pa)dūmojimas* (4x). Gretinant šiuos atitikmenis matyti, kad DK tekste leksemų *širdis* ‚serce‘, *širdis* ‚myśl‘ ir *(pa)dūmojimas* ‚myśl‘ vartojimo kontekstai persipina, taip išryškindami lietuviškos katalikiško daugiasluoksnio kaltės išpažinimo formulotės *nusidėjau mintimis*, *žodžiais*, *darbais* ir *apsileidimais* kūrimo ir tikslinimo XVI a.

21 DP leksemos *sielos* atitikmeniu lenkiškuose šaltiniuose yra tik leksemos *sumnienie* formos (plg. Kudzinowski 1977 II: 224-225). Šią DK leksemą LeK taip pat atitinka *sumnienie*.

22 Plg. vienoje DP pastraipoje talpinamų *širdis*, *dūšia*, *siela* leksemų reikšmes pagal jų atitikmenis Wujeko tekste: *Ręgęs site / tieg / mané ir átmainiŃis nuludimas úfu inŃ dŃeugfma. Ir aß ántru kartu ręgęs ius / ir dŃeugfsis ßirdís (ferce* ^{3W 222₁₄}) *úfú. Aní to nóriní pafáulis horé likfminas / bei widuriúŃe dußía (ferce* ^{3W 222₁₅}) *ne íeuczia tíkroio likfmumó: labai íeuczia ne paláuientii ne pakâiu ir k r i m t í m a síelos (gryŃienie fumnienia* ^{3W 222₁₆}). *Neffa ner' pakâiaus bediewiamus býlo Wießpatís. DP 214*_{2; 3; 6}

pabaigoje pastangas, kurios Daukšos parengto konvoliuto knygelėse išryškėja dėl jose ne kartą aptariamų nuodėmių išpažinimo temos. Svarbu ir tai, kad viename iš Daukšos autorystei priskirtinų (t. y. atitikmens lenkiškame originale neturinčių) DK teksto intarpų–papildymų nuodėmių išpažinimo formuluotė pateikiama su *širdies* leksema: *aß / pried priedakima Diewo mâno / nufsidëiçu / ßirdimí / żodźiú / ir darbáis* 119₁₂₋₁₃. LeK *umysł*, DK verčiama leksemomis *širdis* (3x) ir *ketinimas* (2x), rodo jau ir lietuviškame tekste ryškėjančią tendenciją konkretinti ir racionalizuoti emocijų ir mąstymo procesų pavadinimus.

DK *širdies* leksemų fiksacijos, LeK atitinkančios ne vien tik *serce, serdeczny*, bet ir *żywot, myśl, myśli, vmysł* leksemas bei dar gausesnis DP *širdies* leksemų atitikčių Wujeko originale kiekis rodo kiek jausmingesnę (mažiau racionalizuotą) to meto lietuviškojo mentaliteto, kurį savo parengtais tektais atstovavo Mikalojus Daukša, raišką. Galbūt Daukšos pasirinkimą kiek paveikė ir gimtoji žemaičių tarmė. Šių lietuviškų ir lenkiškų atitikmenų sugretinimas leidžia įžvelgti Daukšos verstų tekstų lenkiškuose originaluose atsispindintį minties formulavimo poslinkį racionalumo linkme, greičiausiai sietiną ir su ilgesne lenkiškosios rašto tradicijos trukme.

Šaltiniai

Boryś Wiesław, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo literackie.

BP [Bretkūnas Jonas 1591], *Postilla Tatai estī Trumpas ir Praftas Iſchguldimas Euangeliu ... Per Iana Bretkuna ... Karaliaucziuiė*. Faksimilinis leidimas: *Jono Bretkūno Postilė. Studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė*, parengė Ona Aleknavičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.

DK [Daukša Mikalojus 1595] *KATHECHISMAS* ir *Trumpas Budas Pafifákimo* in Jakštienė V., Palionis J., par., 1995. *Mikalojaus Daukšos 1595 metų Katekizmas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla; *Mikalojus Daukša, Katekizmas, 1595*, e. tekstą rengė Mindaugas Šinkūnas, konkordancijas rengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, Vilnius, 2006; <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=1>

DP [Daukša Mikalojus 1599] *Postilė. Elektroninis tekstas*, Veronika Adamonytė, Milda Lučinskienė, Jūratė Pajėdienė, Mindaugas Šinkūnas, Eglė Žilinskaitė ir Ona Aleknavičienė (par.); *Elektroninė tiesioginė ir atvirkštinė žodžių formų konkordancijos*, Veronika Adamonytė, Milda Lučinskienė, Jūratė Pajėdienė, Mindaugas Šinkūnas, Eglė Žilinskaitė, Ona Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius (par.) Vilnius, 2006, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=2>.

Jakštienė Vida, Palionis Jonas 1995: Žodžių formų rodyklė, – *Mikalojaus Daukšos 1595 metų Katekizmas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 627–748.

Kudzinowski Czesław 1977: *Indeks–słownik do „Daukšos Postilė” I (A–N); II (O–Ž)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

LeK [Ledesma Jakub ~1572] *NAVKA CHRZESCIANSKA Przez Já kubá Ledezmá Theologá zebrańia P. Jezufowego ná pifány / á teraz z Włofkiego ná Polfkie przelożony. W WKRAKOWIE; Krotki obyczay spowiedzi: dla tych / ktorzy często używaiá tego Sakramentu: z Włofkiego ná Polfkie przelożony*. Transliteruotas J. Ledesmos katekizmo tekstas in Jakštienė Vida, Palionis Jonas, par., 1995: *Mikalojaus Daukšos 1595 metų Katekizmas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 457–602.

Vanagienė Birutė, 2014–2015: *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas. Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos, A–O; P–Ž*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

³W; ²W [Wujek Jakub 1590; 1582] *Postilla Catholica Mniefyza. Przez D. Iakuba Wvoka ... W Krakowie*, – *Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai*, par. J. Palionis, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Literatūra

Ambrazas Vytautas, 2006, *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Ambrazas Vytautas, 1962, Absoliutinis naudininkas XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, p. 3–146.

Kruopas Jonas, 1960, Leksiniai paralelizmai *Daukšos katekizmo* (1595) kalboje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, p. 223–255.

Kuźmina Dariusz, 2004, *Pod sztandarem Słowa*. Warszawa: www.olesiejuk.pl

Lebedys Jurgis, 1963, *Mikalojus Daukša*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Michelini Guido, 1999, Daukšos Katekizmo šaltinių klausimai. *Baltistica* 34(2), p. 259–261. <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/viewFile/500/455>.

Michelini Guido, 2001, Itališkas Ledesmos Katekizmas DOTTRINA CRISTIANA: Daukšos panaudoto lenkiško teksto šaltinis. *Acta Linguistica Lithuanica* 44, p. 227–250.

Pajėdienė Jūratė, 2008, Mikalojaus Daukšos „Katekizmo“ (1595) tekstas kaip individo ir kultūros sąveikos atspindys. *Baltské jazyky v proměnách metod: sborník příspěvků z mezinárodní baltistické konference*. Brno, p. 99–107.

Pajėdienė Jūratė, 2018, Pažvelgus į Mikalojaus Daukšos *Katekizmo* (1595) ir jo lenkiškojo originalo tekstų neatitikimus. – *Vertimo studijos* 11, p. 31–48.

Palionis Jonas, 1967, *Lietuvių literatūrinė kalba XVI– XVII a.* Vilnius: Mintis.

Palionis Jonas, 1995, Pratarė. 1595 metų Katekizmas ir jo leidimai. *Mikalojaus Daukšos 1595 metų Katekizmas*. Par. Vida Jakštienė ir Jonas Palionis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 7–8; p. 15–39.

Palionis Jonas, 2000, 1599 metų POSTILĖ ir jos leidimai, in *Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai*, parengė Jonas Palionis, Vilnius: Baltos lankos, p. 13–22.

Sittig Ernst, 1929, *Der polnische Katechismus des Ledezma und die litausichen Katechismen des Daugba* und des Anonymus vom Jahre 1605. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Smetonienė Anželika, 2016, The textual influences of Jacob Ledesma's catechism and the catechism of Mikalojus Daukša on the anonymous catechism of 1605. *Kalbotyra* 68, p. 148–179.

Šimėnaitė Zita, 2003, Frazeologizmų su daiktavardžiu *širdis* semantika, – *Leksikografijos ir leksikologijos* problemos, p. 225–252.

Šimėnaitė Zita, 1995, Daiktavardžio *širdis* dariniai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, p. 148–168.

Šimėnaitė Zita, 1997, Daiktavardžio *širdis* semantika. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, p. 62–87.

Temčinas Sergejus, 2013, Pirmoji Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje lietuviškai išspausdinta (katalikiška) knyga: hipotetinis 1585 metų ar Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas? *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietas*, Bumblauskas A., Potašenko G. (eds.), Vilnius, p. 61–79.

Ušinskienė Viktorija, 2013, *Народная анатомическая терминология в русском языке. Словообразовательная и семантическая реконструкция наименований брюшных органов*, Vilnius: Vilniaus universitetas.